

Michał Niedośpiał

Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 1986 r. III CZP 69

Palestra 33/3(375), 110-114

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ORZECZNICTWO SĄDU NAJWYŻSZEGO

1.

GLOSA

**do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego
z dnia 27 listopada 1986 r.
III CZP 69/86***

Teza glosowanej uchwały ma następujące brzmienie:

Osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może na podstawie testamentu dziedziczyć gospodarstwo rolne również wtedy, gdy odpowiada jednemu z warunków wymaganych do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy (art. 1059 k.c.).

Uchwała Sądu Najwyższego dotyczy zagadnienia o doniosłym znaczeniu teoretycznym i praktycznym. Wymaga ona przedstawienia go na trochę szerszej płaszczyźnie.

Uchwała dotyczy dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych od chwili wejścia w życie noweli do k.c. z 1982 r. (Dz. U. Nr 11, poz. 81). Podobne wątpliwości, jak na tle art. 1065 § 2 k.c., istniały już poprzednio. W szczególności na tle noweli do k.c. z 1971 r. (Dz. U. Nr 27, poz. 252) spór dotyczył wykładni słowa „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego” (ma to znaczenie dla spadków otwartych przed 6.IV.

1982 r.). Termin ten może być interpretowany w dwojaki sposób: jako teza A — osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego; jako teza C — osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto odziedziczyłby spadkowe gospodarstwo rolne, czyli kto doszedłby do spadkowego gospodarstwa rolnego z ustawy. *Przykład.* Testator powołuje do dziedziczenia swego gospodarstwa rolnego małoletniego wnuka A, mimo że w chwili otwarcia spadku żyje jego ojciec lub matka, czyli dziecko spadkodawcy B, które jednak nie spełnia wymagań rolnych z art. 1059 k.c. Przy wykładni A powołanie wnuka jest skuteczne (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.), natomiast przy wykładni C — bezskuteczne (wnuk nie spełnia wymagań z art. 1060 § 2 k.c.). Uzasadnienie normatywne ma — jak należy przyjąć — teza A, co przekracza ramy niniejszego opracowania, a w literaturze jest dyskusyjne.¹

* Uchwała ta została opublikowana w OSNCP, nr 5—6, poz. 72.

¹ Por. bliżej M. Niedośpiiał: Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne, *Palestra* 1983, nr 10, s. 23 i n. (wraz z zestawioną literaturą i orzecznictwem). Tezę C prezentował m.in. SN w postanowieniu z 4.IX.1974 r. III CRN 167/74, OSNCP 1974, nr 7—8, poz. 115 i w uchwale z 12.III.1975 r., OSPIKA 1976, poz. 91.

Przedmiotem dalszej analizy jest nowela do k.c. z 1982 r. (art. 1065). Jest bezdyskusyjne w literaturze — tak też przyjmuje omawiana uchwała SN — że spadkobiercą testamentowym gospodarstwa rolnego może być każda osoba fizyczna (należąca zarówno do kręgu spadkobierców ustawowych jak i wywodząca się spoza tego kręgu), która w chwili otwarcia spadku odpowiada warunkom wymaganym do nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności (art. 1065 § 1 k.c.). Przepis ten odsyła zatem do art. 160 § 1 k.c. Natomiast dyskusyjne są zasady dziedziczenia testamentowego przez osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych. Fakt, że osoba taka może dziedziczyć na podstawie przesłanek wymaganych do nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności, nie budzi zastrzeżeń (por. art. 1065 § 1, 160 § 1 k.c.). Problem polega na tym, że art. 1065 § 2 k.c. uprawnia taką

osobę do dziedziczenia także w innym wypadku.

Sformułowanie art. 1065 § 2 k.c. jest, przy pewnej interpretacji, wewnętrznie sprzeczne. Wstęp do tego paragrafu wspomina o osobach należących do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, końcowe natomiast sformułowanie tekstu wymaga, aby była to osoba uprawniona do dziedziczenia gospodarstwa rolnego z ustawy. Na pierwszy rzut oka chodzi zatem o osobę, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. A zatem w art. 1065 § 2 nie chodziłoby o każdą osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, ale tylko o taką, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne. Nazwijmy to rozstrzygnięcie rozwiązaniem pierwszym (1).² Tej sprzeczności unika się, gdy przyjmie się rozwiązanie drugie (2),³ a mia-

² J. Szachułowicz: Zmiany ustawodawcze w prawie rolnym, cz. II, *Paestra* 1982, nr 8, s. 8.

³ Tak np.: S. Dmowski: *Spadki*, Warszawa 1984, s. 41 i n.; J. Gwiazdomorski: *Prawo spadkowe w zarysie* (zaktualizowane przez A. Mączyńskiego), Warszawa 1985, s. 125 i n.; M. Niedośpiat: *Dziedziczenie testamentowe (...)*, s. 27 i n.; tenże: *Głosa do uchwały SN z 8.II.1984 r. III CZP 74/83, NP 1985, nr 7—8, s. 128 i n. oraz OSPiKA 1986, z. 1, poz. 1; tenże: Zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych, Paestra 1987, nr 3—4, s. 11 i n.; J. St. Piątowski: *Prawo spadkowe*, Warszawa 1987, s. 164; J. Pietrzykowski (w:) J. Majorowicz, J. Pietrzykowski: *Zmiany w regulacji stosunków prawnych w rolnictwie*, Warszawa 1984, s. 136; E. Skowrońska: *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego w testamencie*, *PiP* 1985, nr 11—12, s. 127 i n.; Z. Truszkiewicz: *Dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego*, *NP* 1986, nr 4—5, s. 44 i n.; S. Wójcik (w:) *System prawa cywilnego*, t. IV, *Prawo spadkowe*, Ossolineum 1986, s. 244 i n.*

nowicie, że w § 2 art. 1065 k.c. chodzi o osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, która jest uprawniona do dziedziczenia gospodarstwa z ustawy. Natomiast nie jest istotne, czy osoba taka na podstawie ustawy rzeczywiście dziedziczyłaby gospodarstwo spadkowe (np. jest powołana w drugiej kolejności). Otóż każda osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może teoretycznie gospodarstwo dziedziczyć. Wystarczy, że powołany w pierwszej kolejności nie chce lub nie może go dziedziczyć, wtedy bowiem do spadkowego gospodarstwa rolnego przychodzą osoby powołane w dalszej kolejności. *Przykład* (dla zilustrowania rozwiązań 1, 2). Spadkodawca powołuje do spadkowego gospodarstwa rolnego małoletniego wnuka A, mimo że żyje w chwili otwarcia spadku dziecko spadkodawcy B (ojciec lub matka osoba A) nie spełniające wymagań z art. 1059 k.c. Przy interpretacji pierwszej (1) powołanie wnuka jest bezskuteczne (brak wymagań z art. 1060 k.c.), przy wykładni drugiej (2) powołanie wnuka jest ważne (art. 1059 pkt 2 k.c.). Ponadto interpretacja druga jest zgodna ze znaczeniem terminu „osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych”. Gdyby ustawodawca chciał przyjąć rozwiązanie pierwsze, to musiałby inaczej zrehabilitować wstępną część § 2 art. 1065 k.c., mianowicie tak, że nie chodzi to o każdą osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, lecz tylko o taką spośród nich, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne. Wykładnia gramatyczna i systemowa art. 1065 § 2 k.c. prowadzi do wniosku, że ustawodawca przyjął rozwiązanie drugie. Ponowna nowela do k.c. z

1982 r. — przy innych sformułowaniach tekstu — powtórzyła poprzednie wątpliwości interpretacyjne: teza druga (sformułowana na tle noweli z 1982 r.) jest odpowiednikiem poprzedniej tezy A, a obecna teza pierwsza — poprzedniej tezy C. Jak wskazano już wyżej, na tle poprzednich przepisów uzasadnienie miała teza A, a obecnie teza druga (jej odpowiednik).

Pytanie prawne Sądu Najwyższego było ogólne, zakładało istnienie tych dwóch wątpliwości interpretacyjnych (teza 1 czy 2). Zostało ono sformułowane poprawnie, nie przesądzając odpowiedzi. Sąd Najwyższy w tezie uchwały i w uzasadnieniu opowiedział się za tezą drugą, która według niego ma wyłącznie uzasadnienie prawne. Uchwała wskazuje m.in. na to, że obecnie kodeks cywilny nie używa sformułowania „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego”, które to sformułowanie zdaniem SN miało określony sens, przyjęty w orzecznictwie — teza C (kwestionowany przez większość doktryny), co pozwala na przyjęcie wniosku, że ustawodawca nie przyjął obecnie dawnej tezy C, a obecnej tezy pierwszej. Ta zmiana nomenklatury przez zastąpienie słowa „osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego” słowami „osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych” oraz osoba, która „byłaby uprawniona do dziedziczenia gospodarstwa rolnego z ustawy” — jest celowa i prowadzi do przyjęcia wyodrębnionej wyżej tezy drugiej. Kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych, określa to art. 932—937 k.c.

Za przyjętą interpretacją drugą, ustaloną w judykaturze i w zasadzie w całej doktrynie, przemawia

szereg innych argumentów, które będą przytoczone niżej, a co ma znaczenie zwłaszcza dla tych, którzy sformułowanie „osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych” i „która byłaby uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy” uznają za dyskusyjne.

Interpretacja druga zgodna jest z tym, że celem noweli do k.c. z 1982 r. była dalsza liberalizacja przepisów rolnych. Ten kierunek liberalizacyjny dostrzega także SN.

Wykładnia druga jest zgodna ze swobodą testowania, podstawową zasadą prawa spadkowego. Wskazuje również na to tutaj SN.

Testator nie może nigdy ustalić — w dacie sprządzenia testamentu — stanu hipotetycznego, jaki istniałby, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. Wówczas skuteczność powołania uzależniona byłaby w znacznym stopniu od ulegającego zmianom układu rodzinnego. Tych niekonsekwencji nie ma przy tezie drugiej, są zaś one przy tezie pierwszej. Trafnie podkreśla to SN.

Teza druga nie jest sprzeczna ze względami społeczno-gospodarczymi, leżącymi u podstaw szczególnej regulacji dziedziczenia gospodarstw rolnych. Zwraca na to słusznie uwagę SN.

Za wykładnią drugą, a przeciwko pierwszej przemawia wykładnia historyczna (genetyczna). Interpretacja druga jest zgodna z rzeczywistą treścią poprzednich redakcji art. 1065 k.c. (z 1964, z 1971 r.).⁴

Gdyby przyjąć wykładnię pierwszą, to spadkodawca mógłby ją

unicestwić przez rozrządzenie testamentowe o stosownej treści (testament negatywny), czego nie można by uznać za obejście prawa.

Nieprawdziwa jest teza, że interpretacja druga prowadzi do obejścia przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym (art. 1060, 1062 k.c.). Przy interpretacji drugiej, przepisów o zastępstwie szczególnym nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego. Odmienne natomiast jest przy tezie pierwszej, gdyż przy niej przepisy o zastępstwie szczególnym mają zastosowanie do dziedziczenia testamentowego. Przy wykładni drugiej utrzymywanie instytucji zastępstwa szczególnego jest dyskusyjne: wystarczy zmienić podstawę powołania z ustawy na testament i powołanie będzie ważne. Na tle noweli do k.c. z 1982 r. można prezentować zupełnie nowe stanowisko, że odpadł mianowicie w ogóle (tj. niezależnie od tego, czy przyjmie się tezę pierwszą, czy też drugą) problem stosowania przepisów o zastępstwie szczególnym (art. 1060, 1062 k.c.) do dziedziczenia testamentowego. Jest to zbędne ze względu na analogicznie sformułowany przepis art. 1065 § 1 k.c., który dotyczy każdej osoby fizycznej. Na przyszłość przepisy o zastępstwie szczególnym powinny być (przy wykładni drugiej) uchylone.⁵ Sąd Najwyższy może w uchwale wskazać na dyskusyjność przepisów o zastępstwie szczególnym (przy dziedziczeniu ustawowym).

Uchwała SN z 27.XI.1986 r. dotyczy spadków otwartych po 5.IV.

⁴ Por. M. Niedośpiąt: Dziedziczenie testamentowe (...), s. 23 i n.

⁵ Co do relacji zastępstwa szczególnego do dziedziczenia testamentowego i wniosków *de lege ferenda* na tym tle — por. M. Niedośpiąt: Zastępstwo szczególne (...), s. 11 i n.

1982 r. (art. 2 § 1 noweli do k.c. z 1982 r. — Dz. U. z 1982 r. Nr 11, poz. 81). Z uchwały, zwłaszcza z uzasadnienia (s. 17, 18 pkt II), wynika, że nie ma ona zastosowania do spadków otwartych przed 6.IV.1982 r. Sąd Najwyższy podtrzymuje w uzasadnieniu uchwały swoje dotychczasowe stanowisko⁶ (uprzednia teza C, obecnie rozwiązanie pierwsze). Wydaje się, że niepotrzebnie SN przeciął te wątpliwości interpretacyjne, mógł nie zajmować stanowiska co do spadków otwartych przed 6.IV.1982 r., i dać pole do odpowiedniej interpretacji tych przepisów (z uchwały z 1986 r. płynąłby argument za tezą A na tle poprzednich przepisów — odpowiednik rozwiązania drugiego). Chciałbym się mylić co do tych intencji SN na tle poprzednich przepisów. Z uchwały z 27.XI.1986 r. wynika — jak należy sądzić — konieczność zmiany stanowiska SN na tle poprzednich przepisów (przyjęcie dawnej tezy A, odpowiednika tezy drugiej). Dyktuje to zasada jednolitości orzecznictwa (1964, 1971, 1982 r.).

Powstaje zagadnienie, jakim przesłankom ma odpowiadać osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych. Otóż przy interpretacji pierwszej i drugiej jest rzeczą niewątpliwą, że do osoby takiej stosuje się art. 1065 § 1 w zw. z art. 160 § 1 k.c. Chodzi tu natomiast o dalsze przesłanki § 2 art. 1065 k.c. Otóż przy interpretacji

drugiej jest bezsporne, że do osoby takiej stosuje się art. 1059 pkt 2, 3 k.c. Stosowanie art. 1059 pkt 1 jest zbędne ze względu na analogiczne sformułowanie art. 1065 § 1 k.c. Natomiast przy wykładni pierwszej osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych dziedziczy na podstawie testamentu gospodarstwo rolne na podstawie art. 1059 pkt 2, 3 tylko wtedy, gdyby dziedziczyła je z ustawy (art. 1065 § 2 k.c.).

Jeżeli ani małżonek, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym do dziedziczenia gospodarstwa rolnego albo jeżeli uprawnionymi do dziedziczenia są wyłącznie osoby, które w chwili otwarcia spadku są trwale niezdolne do pracy, to gospodarstwo rolne na podstawie testamentu dziedziczą spadkobiercy należący do kręgu spadkobierców ustawowych na zasadach ogólnych (arg. z art. 1065 § 2, 1063 k.c.).

Wszystkie przedstawione wyżej argumenty przemawiają na rzecz rozwiązania drugiego (wykładnia gramatyczna, systemowa, logiczna, funkcjonalna).

Konkludując, należy stwierdzić, że uchwała Sądu Najwyższego jest trafna i zasługuje na akceptację. Szkoda, że uchwała nie została wpisana do księgi zasad prawnych.

Michał Niedośpiat

⁶ Por. orzeczenia wymienione w przypisie 1.